

Türkiye Selçuklu Devleti'nde Saltanat Naipleri ve Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri

Dr. Nihal Gezen^{1*}

Geliş tarihi: 23.08.2019
Kabul tarihi: 17.09.2019

Atıf bilgisi:
IBAD Sosyal Bilimler Dergisi
Sayı: Özel Sayı Sayfa: 282-297
Yıl: 2019

This article was checked by iThenticate.

¹ Turkey, nhlgn@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-3075-2532

* Sorumlu yazar

ÖZ

1075-1308 yılları arasında hüküm süren Türkiye Selçuklu Devleti eski Türk devlet geleneği ve egemenlik anlayışını devam ettiren Türk devletlerinden birisidir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet anlayışına göre saltanat, veraset ile intikal etmekteydi. Saltanatın veraset ile intikal ettiği bu devlette hükümdar olabilmek için başka bir seçenek söz konusu değildi. Bununla beraber hanedan üyelerinin her birinin eşit derecede hükümdar olma hakkı olması ve bu konuda kesin kuralların olmaması taht mücadelelerine sebep olmuştur. Sultanlar hanedan mensubu olmalarına rağmen hanedan içinde olsa dahi bu devlette iktidara sahip olmak için nüfuzlu ve güçlü olmak bir bakıma ümera nezdinde sözü geçen olmak için çetin mücadeleler yaşanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat naipleri devletin sahip olduğu iktidar anlayışına rağmen sultanların iktidarı üzerinde azımsanmayacak ölçüde etkili olmaktadır. Bu çalışma ile mevcut saltanat naipleri üzerinden bu durumu örnekleri ile izah etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Saltanat Naibi, İktidar.

Sultanate Regents in the Anatolian Seljuk Empire and their Effects on Power

Dr. Nihal Gezen^{1*}

First received: 23.08.2019

Accepted: 17.09.2019

Citation:

IBAD Journal of Social Sciences

Issue: Special Issue **Pages:** 282-297

Year: 2019

This article was checked by *iThenticate*.

¹ Turkey, nhlgn@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3075-2532

* Corresponding Author

ABSTRACT

The Anatolian Seljuk Empire that ruled in the period of 1075-1308 was one of the Turkic states that continued the old Turkish tradition of state and understanding of hegemony. According to the hegemonic approach of the Anatolian Seljuk Empire, sultanate was passed down by succession. In this state where sultanate was passed down by succession, there was no other option to become a ruler. In addition to this, the fact that each of the members of the dynasty that an equal right to become the ruler and the lack of precise rules about this issue led to fights for the throne. Although the Sultans are members of the dynasty, even though they are in the dynasty, there have been tough struggles to be influential and powerful in a way to have power in this state. Sultanate regens in the Anatolian Seljuk Empire had a considerable influence on the power of Sultans despite the understanding of political power in the state. With this study, we will aim to explain this situation based on the sultanate regents of the period.

Key Words: Anatolian Seljuk Empire, Sultanate Regent, Political Power.

1. Türkiye Selçuklu Devleti Hâkimiyet Anlayışı

1075-1308 yılları arasında hüküm süren bu devlet kaynaklarda, Selcukî Rum (Selçukîyan-ı Rum) adı ile geçmektedir (Sümer, 2009, s. 380). Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarlarıyla aynı soydan geldiği ve onlardan ayrıldığı için Büyük Selçukluların devamı olarak sayılmıştır. Selçuklular, Türkistan'da doğan Türk devlet geleneğine, Horasan, İran ve Ortadoğu tecrübelerini de katıp zenginleştirerek, oluşan bu geleneği hâkim oldukları topraklara ve Anadolu'ya taşımışlardır. Bu aşamada onlar bir yandan eski Türk-İslam devletlerinden miras aldıkları gelenekleri ve müesseseleri yeni hüküm sürdükleri coğrafyalara hâkim kılmaya çalışmışlardır. Bir yandan da karşı karşıya kaldıkları yeni durumlara hızlı bir şekilde uyum sağlamışlardır (Göksu, 2017, s. 9).

Eski Türk devlet geleneği ve egemenlik anlayışına göre; devlet ve toplum hanedanın ortak malı kabul edilmekteydi. Bu anlayışa göre, hanedan üyelerinin her biri tahta geçme hakkına sahipti. Türkiye Selçuklu Devleti'nde de bu anlayış devam etmiştir (Keskin, 2002, s. 916). Tüm şehzadelerin başa geçme şansı olduğundan özellikle devletin son zamanlarında bu durum siyasi istikrarsızlığa neden olmuştur. İktidar için devlet adamlarının da bu duruma taraf olmasıyla, aynı anda devletin başında iki veya üç sultanın olduğu dönemler de görülmüştür.

Selçuklu devlet geleneğinde, hükümdarlık hanedanın ortak malıdır. Sultan devletin tek temsilcisi olup, yetkisini doğrudan Tanrı'dan almaktaydı. Ancak o, sorumsuz ve kutsal sayılmazdı. Selçuklu sultanı mutlak hâkim olmayıp, hâkimiyetini törelere, yasalara ve dini kurallara göre kurar ve üst düzey emirler ve ordu komutanları ile görüşüp kararlar alırdı. Selçuklularda, hanedan üyeleri kendi içlerinde savaşarak, savaşın galibi olarak iktidarı elde etmişlerdir. Bunun sebebi veraset sisteminde belli bir usulün olmaması ve hanedan üyesi herkesin eşit haklara sahip olmasıydı. Çoğunlukla tahta hükümdarın büyük oğlu geçmiştir (Turan, 2002, s. 213).

Selçuklu hükümdarları vefat etmeden evvel veliaht tayin ederler ve devlet erkânından seçtikleri bu veliahtlar için söz alırlardı. Ancak hükümdar vefat ettiği zaman, hanedanın diğer erkekleri bu söze ve karara razı olmazlar ve kanlı mücadeleler meydana gelirdi. Ortaçağ Türk-İslam Devletleri'nde iktidarı ele geçirip, tahta oturacak hükümdar muhakkak, bağlı bulunduğu hilafet merkezinden –Abbasi veya Fatimi halifeliği- iktidarını meşru kılan bir menşur almak durumunda idi (Özbek, 2013, s. 160). Nitekim Selçuklu hükümdarları tahta geçtikleri vakit, hediyeler ve elçiler göndererek hâkimiyetlerinin tasdikini isterlerdi. Halife de menşur, hil'at, asa, çetr, âlem, sarık vb. hediyeler göndererek hükümdarlığı onaylardı (Turan, 2002, s. 213-214).

Selçuklu Devleti, Türk-İslam menşeinin devamı olan unsur ve müesseselerin birleşiminden oluşmuş bir devlettir. Bu devlet de eski Türk feodal anlayışına sahipti Göktürkler ve Karahanlılar'da görüldüğü üzere. devlet hanedan üyelerinin ortak malı kabul ediliyordu. Türkmen beylerine feodal anlayışa göre, bazı idari, askeri ve siyasi haklar tanınıyordu. Devleti, hanedan üyelerinin ortak malı kabul eden Türk siyasi anlayışını yıkmak, saltanat usulünü değiştirmek mümkün değildi. Bu yüzden sultanlar, taht kavgası sebebiyle yaşamlarını yitirebilmekte ve devletin dağılmasına yol açmaktaydılar. Sultanlar her ne kadar hayatta iken, veliaht tayin etseler dahi, taht mücadeleleri yaşanmaya devam ediyordu. Sultanın iradesi hukuki bir mesnet kabul edilmeyebiliyordu (Turan, 2008, s. 305, 306).

Devletin kurucu sultanı Süleyman Şah'ın ölümünden sonra oğullarının esaret altında olmasından dolayı taht boş kalınca devletin idaresini önce Ebu'l Kasım ve kardeşi Ebu'l Gazi elinde bulundurmuş olsa dahi Süleyman Şah'tan sonra devletin başına nihayetinde oğlu Kılıç Arslan geçmiş ve devlet onun soyundan devam etmiştir. Devletin son dönemlerinde Saadeddin Köpek gibi devlet adamları sultan olmayı arzu etse dahi devlet geleneği buna izin vermemiştir. Klasik Türk devlet geleneğinde Türk devletlerinin tek bir hanedandan oluştuğu ve yönetici aile ortadan kalktığında devletin yıkıldığı veya başka bir isim aldığı görülür. Türkiye Selçuklu Devleti de bu geleneğin temsilcisi olan tek bir hanedan tarafından yönetilmiş bir siyasi yapıdır.

2. Türkiye Selçuklu Devleti Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk Sultanı, Kutalmış oğlu I. Rükneddin Süleyman Şah, 1075 yılında İznik'te Türkiye Selçuklu Devletini kurdu (*Mir'atü'z-Zaman*, 2011, s. 261; *Zübdet'ül-Haleb*, 2014, s. 51;

Turan, 1996, s. 55; Turan, 2014, s. 219). Süleyman Şah Kuzey Suriye seferine çıkarken, yokluğunda devlet işlerini yürütmesi, devleti içten ve dıştan gelebilecek tehlikelere ve tehditlere karşı koruması için kendisine vekil olarak Emir Ebu'l Kasım'ı¹ İznik'te saltanat naibi olarak görevlendirdi (*Alexiad*, 1996, s. 194; Turan, 1996, s. 66).

Saltanat naibi Ebu'l Kasım'ın Selçuklu ailesinden olup olmadığına ve onun menşesine dair kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Ebu'l Kasım, Selçuklu hanedanına mensup olsun veyahut olmasın Süleyman Şah'ın güvenini kazanabilmiştir. Sultan onun sadakatine güvendiği ve onu güçlü bir devlet adamı olarak gördüğü için yokluğunda devleti ve saltanatını ona emanet etmiştir.

İznik'te saltanat naibi ve başkumandan olarak tayin edilen Ebu'l Kasım, kardeşi Ebu'l Gazi'yi Kapadokya'da vali olarak tayin etmişti (Turan, 1996, s. 70). Kendisine devletin sorumluluğu yüklenen Ebu'l Kasım, akıllı ve cesurdu. O, bir rivayete göre, saltanat naipliği unvanı ile yetinmeyerek İznik tahtına çıkarak sultan unvanını da aldı (Turan, 1996, s. 84; Ayönü, 2018, s. 78).

Kanaatimizce Ebu'l Kasım'ın sultan unvanını Süleyman Şah'ın vefatı söz konusu değilken almış olması pek mümkün değildir. Sultanın vefat etmiş olduğunu varsaysak dahi saltanat naibi Ebu'l Kasım böyle büyük bir hareket için cesaret edemezdi. Çünkü devlet bu aşamada henüz tam anlamı ile bağımsız sayılmazdı. Devlet, Büyük Selçuklu Devleti'nin tabiiyetinden tam olarak kurtulamamıştı. Bununla beraber en önemlisi meşru bir gerekçeye sahip olmadan sadece iktidar için arzu duyup saltanat naipleri kendilerini kolay bir şekilde sultan olarak ilan edemezlerdi. Burada söylenmek ve vurgulanmak istenen, Ebu'l Kasım'ın devlet üzerinde otoritesinin adeta bir sultan kadar olmasıdır. Nitekim yeni fethedilen Anadolu topraklarındaki siyasi kargaşa ve iktidar mücadeleleri dikkate alındığında bu husus daha kolay bir şekilde anlaşılır.

Saltanat naibi Ebu'l Kasım, 1081 yılında Bizans Devleti ile yapılan Dragos Suyu antlaşmasını bozarak, İstanbul Boğazına ve Marmara sahillerine doğru akıncılarını sevk etti. Bizanslılar ile denizde mücadele etmek için fethettiği Kios (Gemlik) kıyı kentindeki limanda, 1086 yılında gemi yapımını başlattı (*Alexiad*, 1996, s. 198). Bunun yanı sıra Bizans Devleti'ne karşı mücadelede kendisine yardımcı olmaları için İzmir Türk Beyi Çaka ve Balkanlar'daki Peçenek Türkleri ile de temas haline geçti (Sevim, 2000, s. 127; Turan, 1996, s. 84).

İstanbul'u ele geçirmeyi hedefleyen Ebu'l Kasım'ın bu faaliyetlerine karşı, Bizans İmparatoru Aleksios Komneos, başkent İznik'i iki ayrı kuvvet ile kuşattı. Bunun akabinde 1087 yılında, Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah İznik'e yardım için Emir Porsuk liderliğinde büyük bir kuvvet yolladı. Bunun üzerine Bizans kuvvetleri kuşatmayı bırakıp, geri çekildi. Bu esnada Ebu'l Kasım, geri çekilmeye çalışan Bizans kuvvetlerine yetişip onlara karşı mücadelede bulundu. Hatta İzmit'i dahi fethetti. Ancak Ebu'l Kasım, Emir Porsuk'un İznik'e hâkim olmasından endişe duyarak Bizans Devleti ile ittifak kurdu (Ostrogorsky, 2015, s. 333; Ayönü, 2018, s. 80-82). Bizans İmparatoru, Ebu'l Kasım'ı İstanbul'a davet etti. Daveti kabul eden Ebu'l Kasım, Bizans ile olan ilişkileri geliştirdi ve bu süreçte İstanbul'daki yaşama dair gözlemlerde bulundu (*Alexiad*, 1996, s. 199, 200; Turan, 1996, s. 85).

Ebu'l Kasım'ın Bizans İmparatorluğu ile geliştirdiği ilişkileri ve asker yardımı sözü neticesinde Emir Porsuk, İznik'ten geri çekilmek zorunda kaldı. İznik çevresinde bu olaylar yaşanırken Süleyman Şah, Antakya'yı fethetti. Antakya'nın fethinden sonra Kuzey Suriye'nin fethine yönelik Süleyman Şah, Suriye Selçukluları ile çarpışmak zorunda kaldı. Suriye Selçuklularının hükümdarı Tutuş ile yaptığı savaş sonucunda, Süleyman Şah'ın ordusu bozguna uğradı ve Süleyman Şah yaşamını kaybetti (Turan, 1996, s. 85; *Ravzatu's-Safâ*, 2018, s. 267; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 18).

Süleyman Şah'ın vefatından sonra 1086-1092 yılları arasında Türkiye Selçuklu tahtı boş kaldı (Keskin, 2002, s. 916). Ancak Süleyman Şah'ın kurmuş olduğu teşkilat önce Ebu'l Kasım sonra kardeşi Ebu'l Gazi tarafından başarı ile korundu (Koca, 2003, s. 64).

Melik Şah aradan bir süre geçtikten sonra Emir Bozan'ı da Porsuk gibi İznik seferi için gönderdi. Ancak Bozan da İznik'i ele geçiremedi ve Ulubat Gölü taraflarına çekilmek zorunda kaldı. Yaşanan bütün bu gelişmelerin sonucunda Ebu'l Kasım, devlet üzerindeki iktidarını ciddi anlamda sarsmaya çalışan Melik

¹ Ebu'l Kasım, bu kişinin künyesi olup, asıl adı bilinmemektedir (Turan, 1996, s. 84).

Şah'ın huzuruna çıkmak ve İznik yönetimi üzerindeki otoritesinin Melik Şah tarafından da kabul edilmesini sağlamak için Isfahan'a gitti. Onun bu arzusu Melik Şah tarafından kabul görmedi bilakis sultan onunla görüşmeyi dahi reddetti. Ebu'l Kasım bunun akabinde İznik'e geri dönerken, Emir Bozan tarafından yakalandı ve Bozan onun hayatına son verdi (Turan, 1996, s. 84, 85, 660; Sevim, 2000, s. 128).

Sultan Alaeddin'in saltanatı zamanında (1220-1237) devletin her açıdan zirveye ulaştığı kabul edilmektedir. Onun zamanında, Moğol tehlikesine karşı önlemler alınıp, Ermenilerin gücü zayıflatıldı ve devletin refahını sağlayacak politikalar geliştirildi. Ancak daha sonrasında Harezmîlilerin hizmete alınması ve bazı devlet adamlarının tasfiye edilmesi sonucunda Türkiye Selçuklu Devleti'nin geleceği tehlike altına girdi ve bazı olumsuz gelişmeler yaşanmaya başlandı (*Ravzatu's-Safâ*, 2018, s. 271; Ersan, 2010, s. 20).

I. Alaeddin Keykubad zamanında bazı emir ve beylerin iktidarın kimin elinde olacağına dair meselelerde kuvvet ve kudretleri arttı. Hatta bu emirlerin ve beylerin harcamaları ve zenginlikleri sultandan dahi fazla olabiliyordu. Bu durum ise dedikoduların artmasına ve ortalığın karışmasına yol açıyordu (*Selçuknâme*, 1941, s. 88-90).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde bu zamana kadar hüküm süren sultanlar, karşılaştıkları sorunların üstesinden gelebilmişler, devletin gücünü artırmışlar, güven ve huzuru sağlamak için çalışmışlardır. Alâeddin Keykubad'dan sonra tahta geçen hükümdarlar, artık devlet işlerini kendi başlarına yönetememişlerdir. Küçük yaşlarda tahta oturtulmaları sebebi ile kendilerine sürekli müdahalede bulunulmuştur. Ayrıca hükümdar olabilecek kadar yeterli bir eğitimi alamadıkları için devlet işlerini ve işleyişini, devletin ileri gelenlerine bırakmak zorunda kalmışlardır (*Müsâmeretü'l-Âhbâr*, 2000, s. 25; Ersan, 2010, s. 20, 21). Dolayısıyla bu sultanların iktidarı sağlam ve kalıcı olamamıştır.

1223 yılında Sultan Alaeddin, emirlerin ve komutanların nüfuzlarını kırmak ve onların zenginliklerini azaltmak amacıyla onlara, Konya, Sivas ve Ala'yye gibi Anadolu şehirlerinde bulunan kalelerin ve surların tamir edilmesi görevlerini verdi (*el-Evâmirü'l-Alâ'yye*, 2014, s. 287; *Selçuknâme*, 1941, s. 99, 100). Onlar sultanın asıl maksadını bildikleri için ondan kurtulmanın yollarını aradılar. Böylelikle onlar ile sultan arasındaki anlaşmazlık daha da derinleşti.

Sultana muhalif olanlardan beylerbeyi Seyfeddin Ayaba, konağında verdiği bir ziyafet esnasında, kendi destekçilerine sultanı nasıl tahttan hal edeceklerine dair fikirlerini beyan etti. Buna göre sultan, Ayaba'nın konağında verilen bir ziyafet esnasında tutuklanacak ve onun sultanlığı son bulacaktır. Bunun sonucunda da ona muhalif olanlar rahat bir şekilde devlet üzerinde egemen olacaklardı. Seyfeddin Ayaba'nın konağındaki bu ziyafetten dönüşü sırasında bir emir, sultana sadık olan Hokkabazoğlu'na rastlamıştır. Alkolün tesiriyle bu emir, ona sultan hakkında tasarladıkları planı anlatmıştır. Bunun üzerine Hokkabazoğlu, sultana bu gelişmeleri aktarmıştır. Sultan iktidarının tehlikede olduğunu daha net olarak anlamaya başladığında, Konya'da daha fazla kalamayıp, yazın gelmesi ile de Kayseri'ye gitmiştir. Onun amacı, burada hayatta kalabilmek için tedbirler almak ve iktidarının elinden çıkmaması için faaliyetler yürütmektir. Sultan, hayatına ve iktidarına göz koyanları alt edebilmek için güvenli gördüğü Kayseri'de onlara karşı Hokkabazoğlu Seyfeddin ve Mübarizeddin Çavlı ile tedbirler almaya başladı. Buna göre öncelikle devlet adamları ve askerler sultanın sarayına silahla ve yanlarında çok sayıda adamları ile giremeyeceklerdi. Daha sonra ise sultana muhalif olan emirlerin Kayseri'de, sultanın belirlediği bir günde verdiği ziyafet esnasında imha edileceklerdi. Nitekim böyle de olmuştur. Bu asi emirlerden Seyfeddin Ayaba ve Zeyneddin Beşara ölümle diğerleri ise hapis edilerek cezalandırılmıştır. Sultan Alaeddin böylece iktidarı üzerindeki tehlikeleri bertaraf edip, devlet adamları nezdinde otoritesini sağlamlaştırmıştır. Ona bunun için en başından itibaren yardım eden, sultana sadık Hokkabazoğlu ise sultan tarafından saltanat naibi olarak tayin edilmiştir (*el-Evâmirü'l-Alâ'yye*, 2014, s. 287-288; *Selçuknâme*, 1941, s. 105-110; Kaymaz, 2011, s. 74, 75; Koca, 2009, s. 24-30).

Sultan Alaeddin, bu cezalandırma ve tayin işleminden sonra maiyeti ile birlikte Kayseri'den Meşhed ovasına indiği zaman, çevgan oynadığı esnada orta dereceli emirlerden Kemaleddin Kamyar, tercüman Zahirüddin Mansur ve Şemseddin Horasani'nin kendi aralarında konuştuğunu görüp, yaşadığı kötü tecrübelerden dolayı onların kendisi hakkında konuştuklarını düşünüp onları sürgün etti ve mallarını müsadere etti. Onlar, Melik Eşref'in şefaati ile tekrar ülkelerine geri dönebildiler. Esasında sultanın

niyeti başta saltanat naibinin de telkinleri ile bu emirlerin yaşamına son vermektir. Ancak beylerbeyi Komnenos, sultanın böyle bir harekette bulunmasını engelledi. O, bu emirlerin kendilerine bağlı gulamlarının sayısının çok olduğunu, daha öncesinde öldürülen asi emirlerin gulamlarının da sayısının çok olduğunu ve bunların birlikte hareket etme ihtimalleri bulunduğu için onların nüfuzunu kırmanın daha iyi olacağını dolayısıyla onların mallarının müsadere edilmesi gerektiğini belirtti. Sultan da bunu yerinde bir hareket görerek bu iş için onu görevlendirdi, saltanat naibine verdiği ilk emri iptal etti. Sultan, müsadere edilen mallarla hazineyi doldurup, ülke sınırlarındaki şehir ve kaleleri fethetmeye başladı (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 294, 295; *Selçuknâme*, 1941, s. 110; Kaymaz, 2011, s. 75; Koca, 2009, s. 31).

Sultan Ala'ie kalesinden indiği bir gün, Kemaleddin Kamyar'ı perişan ve üzüntülü bir halde gördü. Onun pişmanlığını samimi buldu. Bunun üzerine onu affederek ona ihsanlarda bulundu. Sultan, Kemaleddin Kamyar'a Sivas'a tabi Zara'yı iktâ verdi. Burasının 100.000 akçe iradı ve 60 kişi de sipahisi vardı. Bu olaydan sonra Kamyar, Şam'a elçi olarak gönderildi. O, bu sefer sayesinde çok sayıda mala sahip oldu (*Selçuknâme*, 1941, s. 109; Yinanç, 2014, s. 61; Turan, 1996, s. 341). Pervanelik görevinde de bulunmuş olan Kemaleddin Kamyar, Sultan Alaeddin zamanında Ahlat'a ve Ermeniler üzerine askeri seferlerde bulundu (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 293, 294; *Selçuknâme*, 2010, s. 108, 134-136).

Kemaleddin Kamyar bu seferlerin yanı sıra 50 bin kuvvet ile Harran, Ruha ve Rakka üzerine de fetihler gerçekleştirdi. Taceddin Pervane, onun bu başarıları karşısında endişelenip, kendi gücünü ispatlamak için kuvvetli arzular beslemeye başladı ve Kemaleddin Kamyar ile rekabet etmeye başladı (*Selçuknâme*, 2010, s. 146, 147).

Sultan Alaeddin Keykubad, 1235 senesinde Kemaleddin Kamyar'ı Kayseri sübaşılığına tayin etti. Sultan, onu "kalem ve kılıç sahibi" olarak görürdü. Kemaleddin Kamyar'a Antalya'da verilen bu tayin menşuru ile onun kudreti ve şöhreti arttı (Turan, 1996, s. 389). Aynı sene beylerbeyliği görevinde hizmet eden Kamyar'ı Sultan, saltanat naibi olarak da atadı. Böylelikle Kamyar, esasında terfi etmiş sayılmazdı. Çünkü saltanat naipliği makamı, beylerbeyliğinden daha düşük bir makamdı. Sultan, Kamyar'ın nüfuzunu bu atama ile kırmıştır ve onu ordudan uzaklaştırmıştır. Çünkü onun hakkında vatana ihanet ettiğine dair söylentiler mevcuttu. Ondandır boşalan beylerbeyliği makamına ise Sadeddin Köpek tayin edildi (Yinanç, 2014, s. 140).

Sultan Alaeddin Keykubad'ın vefatı esnasında, saltanat naibi Kemaleddin de orada bulunmaktaydı (*Selçuknâme*, 2010, s. 151, 152). Kemaleddin Kamyar, sultanın son saatlerinde onun yanına ulaştı. O, sultanın devlet işleri hakkında söyleyeceği son sözlerini, sultanın konuşma melekesini kaybetmesi sebebiyle duyamadı ve onun hareketlerinden de bir şey anlayamadı (Yinanç, 2014, s. 118). Sultanın vefat etmesi ile birlikte onun cenazesi Konya'ya götürülüp ecdadına ait olan Künbedsaray türbede defnedildi (Turan, 1996, s. 382; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 72-74).

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) bir önceki Selçuklu Sultanı olan babası Sultan Alaeddin'in, Haziran 1237 tarihinde vefat etmesi üzerine kendisine yardım eden emirlerin destekleri ile tahta geçirildi. Bu tarihten itibaren Türkiye Selçuklu Devleti'nde inhitat başladı (Turan, 1996, s. 403; Kaymaz, 1964, s. 91; *Ravzatu's-Safâ*, 2018, s. 272).

Sabık Sultan Alaeddin vefat etmeden önce, büyük bir geçit resmi ile Kayseri'de Ramazan bayramını devlet adamları ve elçiler ile kutlamış ve oğlu Kılıç Arslan'ı kendisine veliaht tayin etmişti (*Selçuknâme*, 2010, s. 151). Kılıç Arslan'ın Gıyaseddin Keyhüsrev adında kendisinden büyük kardeşi ve kendisinden küçük İzzeddin Kılıç Arslan ve Rükneddin adlarında iki kardeşi daha bulunmaktaydı (Turan, 1996, s. 389, 404). Sultan Alaeddin büyük oğlunun devleti yönetebilecek kudrete ve kuvvete malik olmadığını düşünmüş olmalıdır ki ondan küçük olan oğlunu veliaht tayin etmiştir.

Sultan Alaeddin henüz defnedilmeden önce, veliaht tayin etmiş olmasına rağmen emirlerin hepsinin buna muvaffak olmamaları sebebiyle kardeşler arasında saltanatı elde etmek için mücadeleler, emirler arasında da sultan ve saltanat üzerinde hâkim olabilmek için çekişmeler yaşanmıştır. Yaşanan çekişmelerin ve rekabetin başını ise Emir Sadeddin Köpek çekmiştir.

Nitekim emir-i şikâr görevinde de bulunmuş, mimar Sadeddin Köpek, Gürcü oğlu Zahir'ül-Devle, Çaşnigir Şemseddin Altun-aba, Taceddin Pervane ve Üstâddâr Cemaleddin Ferruh, Sultan Alaeddin'in

cenazesi henüz sarayda iken, şehzade Gıyaseddin'i tahta oturtular (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 447, 448; *Selçuknâme*, 2010, s. 110, 152; Turan, 1996, s. 404). Bu emirler, Gıyaseddin'i destekleyerek devlet kademelerinde yer almak için menfaat ummuşlar ve planlarını gerçekleştirdikten sonra istedikleri makamları, yardımları ve hizmetleri karşılığında elde etmişlerdir. Onlar, Gıyaseddin'e biat ettiler ve onun saltanatına muhalefet edip, aksi bir harekete teşebbüs etmeye kalkışacaklara yönelik tedbir aldılar. Bunun için Meydan Kapısı haricinde şehrin tüm kapılarını sıkı bir şekilde kapadılar (Turan, 1996, s. 404).

Sultan Gıyaseddin'i destekleyen bu emirlerin faaliyetlerine rağmen sabık Sultan Alaeddin'e bağlı Hüsameddin Kaymerî gibi güçlü ve kudretli emirler, seçilen yeni sultana henüz biat etmemişlerdi. Onlar Sultan Alaeddin Keykubad'ın ahdinin yerine getirilmesinin yani Kılıç Arslan'ın sultan olması gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için gerekli orduya sahip olduklarını söylemekteydiler. Harezm beylerinin lideri olan Kayır Han, Sultan Alaeddin'in de saltanat naibi olan Kemaleddin Kamyar'a, Sultan Alaeddin'e sadık kalmak için Kılıç Arslan'ı tahta çıkarabileceklerini söylemesine rağmen ihtiyatı hiçbir zaman elden bırakmayan Kemaleddin Kamyar bunun için acele etmemiştir. Bu sırada onlara, Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanata yerleştiği ve ona biat etmezler ise akıbetlerinin kötü olacağına dair bilgiler ulaştı. Onlar da sultanın mahiyetinin sayıca çok fazla olduğunu görüp, Sultan Gıyaseddin'inin saltanatını kabul etmekten ve ona biat etmekten başka bir yol göremediler (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 448-450; *Selçuknâme*, 2010, s. 153; Turan, 1996, s. 404, 405; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 74).

Gıyaseddin Keyhüsrev'in babası sultanı, Sadeddin Köpek ile işbirliği yapıp zehirlediği ve Sadeddin Köpek'in siyasi manevraları ile iktidarı ele geçirdiği de söylenmektedir (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 42; Yinanç, 2014, s. 135, 136; Turan, 1996, s. 456). Bu bilginin kesin olup olmadığı hususunda devrin kaynakları hem fikir olarak bir şey söylememektedir. Ancak, Sadeddin Köpek'in siyasi hayatı boyunca yürüttüğü politikalara bakıldığı zaman böyle bir teşebbüste bulunma ihtimali oldukça yüksek gözükmektedir.

Gıyaseddin, kendisine bağlı emirlerin bilhassa da Sadeddin Köpek'in ve askerlerin desteklemesi ile iktidara sahip olmuştu. Ancak onun iktidarı tam anlamı ile garanti altında ve sağlam sayılmazdı. Bu yüzden de korkmaktaydı. Onun korku duyması hiç de yersiz değildi. Çünkü Gıyaseddin, meşru varis dururken sultan seçilmişti. Bu sebeple meşru varisten, diğer kardeşlerinden ve annelerinden ve de onları destekleyen emirlerden kendisinin iktidarına ve yaşamına son verebilecek olmalarından endişe duymaktaydı.

Sultanın taşıdığı bu korkuları Sadeddin Köpek de yaşamaktaydı. O kendisine muhalif olan emirlerden ve Harizmlî Beylerden çekinmekteydi. Bu yüzden Sadeddin Köpek onları ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Bunun için de genç yaştaki sultanı sürekli tesiri altında bırakmıştır. Bu doğrultuda 1237 yılında, Harezmli Kayır Han, sultanın talimatı ile Pınarbaşı kalesinde zindana atıldı ve o burada zindan hayatına dayanamayarak yaşamını kaybetti (Sevim ve Yücel, 1989, s. 167).

Sadeddin Köpek Harezmli tehlikesini atlattıktan sonra, okları Selçuklu devlet adamlarına çevirdi. Sadeddin Köpek, sultanı kandırarak ve kışkırtarak Kemalüddin Kamyar, Şemseddin Altun-aba, Hüsameddin Kaymerî ve Taceddin Pervane gibi yıllarca devlet hizmetinde bulunmuş olan emirleri bertaraf etti. Bununla da yetinmedi, iktidar üzerinde hak sahibi olan Şehzade Kılıç Arslan'ı ve Rükneddin'i hapsedirdi. Onların anneleri Adiliyye Hatun'u da Ankara'da yayın kışı ile boğdurdu (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 453-458; *Selçuknâme*, 1941, s. 196, 197; Kaymaz, 2011, s. 115; Sevim ve Yücel, 1989, s. 167).

Sultan Gıyaseddin'in tahta çıkmasında ve sultanlığı döneminde Kemalüddin Kamyar² saltanat naibi olarak sultan ve iktidar üzerinde etkili olamamıştır. Zaten Kemalüddin Kamyar, Sultan Alaeddin'in vefatından sonra onun ahdini yerine getirecek güce malik olmaması sebebiyle saltanat üzerinde söz hakkı olamayacağını göstermişti. Beylerbeyi Sadeddin Köpek ondan ve diğer emirlerden devlet işlerinde ve iktidar üzerinde fazlasıyla söz sahibiydi.

² Erzincanlı olan Kamyar, sıkı bir tahsil hayatından sonra devlet kademelerinde bulundu ve çok sayıda olayın içerisinde yer aldı. O, âlim, filozof, şair, emir-i ceş ve çok sayıda meziyete sahip bulunmaktaydı. Sultan Alaeddin'in vefatından sonra kendisine düşmanlık güdenlerin iftiralarna maruz kalarak 1236 yılında, bir buçuk sene sürecek olan saltanat naipliğine atandı ve bu görevinin başındayken yaşamını yitirdi (Yinanç, 2014, s. 146).

Sadeddin Köpek, kendisi ve sultanın iktidarı için gördüğü tüm tehlikeleri teker teker ortadan kaldırdıktan sonra iktidar için duyduğu arzuyu Eyyübilere karşı kazandığı Samsat Zaferi (Temmuz 1238) ile pekiştirerek Selçuklu hanedanına mensup olmadığı halde iktidara geçmeyi dahi planladı (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 459). Ancak onun bu niyetini geçte olsa fark eden Sultan, Sivas sübaşısı Hüsameddin Karaca'nın yardımı sayesinde onun bu hareketine engel oldu ve Sadeddin Köpek 1238 yılında öldürüldü (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 462-464; *Selçuknâme*, 2010, s. 160; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 76, 77; Sevim ve Yücel, 1989, s. 168).

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev, Sadeddin Köpek'in devlet işleyişinde kendisinden daha ön planda olması, güçlü emirleri ortadan kaldırarak gücü sadece kendi bünyesinde toplamaya çalışması ve bunun için de her türlü zulümden çekinmemesi sebebiyle onu öldürterek onun tehlikesinden kurtulmuştur. Sadeddin Köpek, iktidara duyduğu arzu için sahip olduğu makamı kullanmaktan çekinmemiştir. Sultanın yaşının küçük olması ve siyasi otorite boşluğunu, kendi gücü ve yeteneği ile birleştirerek devlet üzerinde egemen olmuştur.

Sultan, Sadeddin Köpek'in ortadan kalkmasından sonra yeniden atamalar gerçekleştirdi. Esasında Sadeddin Köpek yüzünden büyük ve değerli devlet adamları yok edilmişti. Bu sebeple ikinci derecedeki devlet adamları arasından atamalar gerçekleştirildi (Sevim ve Yücel, 1989, s. 168). Sultan, gözden düşen Celalüddin Karatay'a istimalet, taşthane ve hizane-i hassayı tabi kıldı. Mühezzibüddin Ali'yi vezirliğe, Veliyeddin Tercüman'ı Pervaneliğe tayin etti. Daha öncesinde vezir iken azlettiği Sâhib Şemseddin İsfahanî'yi saltanat naibi olarak görevlendirdi (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 465; *Selçuknâme*, 2010, s. 161, 162).

Saltanat naibi Şemseddin İsfahanî, Sultan I. İzzeddin Keykavus (1210-1220) zamanında onun baş münşisi iken ondan sonraki Sultan Alaeddin Keykubad (1220-1237) döneminde vezirlik görevine kadar yükseldi (*Âriflerin Menkabeleri*, 1973, s. 40).

Saltanat naibi Şemseddin İsfahanî, Moğol tehlikesine karşı asker toplamak için görevlendirildi (*Selçuknâme*, 2010, s. 183). Bunun için Şemseddin İsfahanî, milyonlarca altın ve gümüş para ile Eyyübilere gitti. Şihabeddin Gazi'ye 10.000 dinar Alaeddin altını ve 100.000 dirhem de gümüş götürdü. Bunlarla beraber, Eyyübi hükümdarına sultana bağlılık göstermesi şartıyla kardeşi Melik Eşref'ten alınan Ahlat'ı dahi vermeyi teklif etti. Selçuklu Sultanı, Halep'in yanı sıra Şam'a da 100.000 dinar ve milyonlarca gümüş para yolladı (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 494; Turan, 1996, s. 431).

İsfahanî, Halep'te asker topladığı esnada, Köseadağ bozgunundan ve Moğolların döndüğünden haberdar oldu. Bunun sonucunda Moğollar üzerine gönderemediği askerler için ödediği paranın bir kısmını geri aldı ve Halep'ten Malatya'ya geçti (Turan, 1996, s. 447).

1243 Köseadağ Bozgunu ile Türkiye Selçuklu Devleti bir daha geri dönüşü olmamak üzere Moğol hâkimiyeti altına girdi. Bundan daha da kötüsü Selçuklu Sultanları, onların elinde adeta birer siyaset oyuncuğu haline dönüştü. Selçuklu Devlet idaresinin otoriteleri ve yetkileri tamamıyla Moğol hâkimiyeti altına girdi. Selçuklu Devleti ve devlet adamları, devletin yıkılış tarihine kadar Moğolların tahakkümünden kurtulamadılar. Bu bozgun tarihinden itibaren Türkiye Selçuklu Sultanlarının iktidar sahibi olamayacak yaşta, yeteneksiz ve tecrübesiz olmalarından dolayı onlar, Moğol ve Fars kökenli devlet adamlarının kuvvetli iktidarları karşısında zayıf kalıp, sultanlıkları sembolik bir hale dönüştü (Koca, 2013, s. 29, 30).

Saltanat naibi Şemseddin İsfahanî, Köseadağ yenilgisinden sonra uzlaşma için Moğolların nezdine sultan tarafından gönderildi. Bu görev esnasında kendisine hazine tarafından ne istekte bulunursa bulunsun hepsinin karşılanmasını, Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev emretti. (*Selçuknâme*, 2010, s. 183,184).

Sayın Han ile yapılan görüşmeler neticesinde, Şemseddin İsfahanî'ye Moğollar tarafından, Nizâmü'l-mülk ve Salahü'l-Âlem unvanları verildi ve Sayın Han onu kendisi adına Anadolu'da yetkili kıldı. Bunun için de ona yarlıg çıkarttı. Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'e verilmek üzere de ok, yay, kılıç, mızrak, kaftan, murassa, külâh ve yarlıg yolladı. Sultan II. Gıyaseddin, Şemseddin İsfahanî ülkeye dönünce ona daha öncesinde hiç görülmediği şekilde izzet ve ikramda bulundu (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 511-513). Onu vefat eden Mühezzibüddin Ali'nin yerine geniş yetkiler ile vezir tayin etti. Sultanın Şemseddin İsfahanî'ye olan bu tutumu başta İranlılar olmak üzere çok sayıda Selçuklu

yöneticisinde, Moğollara gidildiği takdirde devletin imkânlarından ve makamlarından yararlanılabileceği fikrinin oluşmasına yol açtı (*Selçuknâme*, 2010, s. 183, 184; Ersan, 2018, c. 10, s. 237).

Kösedağ bozgunundan sonra Sultan II. Gıyaseddin, Konya'ya geldi fakat burada duramayıp Antalya'ya gitti. Vezirin faaliyetleri neticesinde Moğollar ile anlaşma sağlanıp, Rum bölgesinde asayiş sağlandı. Bunun üzerine Antalya'dan İstanbul'a gitme amacı bulunan Sultan, bu fikrinden vazgeçip Konya'ya gitti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 43). Sultan, Konya'da devlet işleri ve saltanat ile ilgili meselelerle meşgul oldu. Ancak Tarsus'u kuşattığı esnada hastalandı ve Konya'ya döndüğünde, orada 1245 yılında vefat etti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 44).

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev vefat ettiğinde, oğulları İzzeddin Keykavus (1246-1262) Rükneddin Kılıç Arslan ve Alaeddin Keykubad saltanata geçmek için birer aday idiler. Sultan, kardeşlerin en küçüğü Alaeddin Keykubad'ı veliyaht tayin etti. Sultan sağlığında her ne kadar 7 yaşında olan II. Alaeddin'i veliyaht tayin etmiş olsa dahi önde gelen devlet adamları sultanın 12 yaşındaki büyük oğlu II. İzzeddin Keykavus'u saltanatın başına geçirdiler. Emirler ve ülkenin önde gelenleri sultana biat ettiler (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 27, 28; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 84 85).

Sultanın tahta oturmasında etkili olan devlet adamları; vezir Şemseddin İsfahanî, Celaleddin Karatay, Şemseddin Has Oğuz, Eseddin Rûzbe ve Fahreddin Ebu Bekir'di. Şenlikler ve merasimlerden sonra yeniden atamalar gerçekleştirildi. Şemseddin İsfahanî vezirlik makamını muhafaza etti. Celaleddin Karatay saltanat naipliğine, Has Oğuz beylerbeyliğine, Fahreddin Ebu Bekir ise pervaneliğe atandı (*el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 517, 518; *Selçuknâme*, 2010, s. 186; Turan, 1996, s. 459).

Vezir Şemseddin İsfahanî ilk zamanlarda tüm emirler üzerinde hâkimiyet kurdu. Bu durumda devletin işleyişinde tek söz sahibi olacak pozisyona geldi (*Selçuknâme*, 2010, s. 194-199). Şemseddin İsfahanî divana, sağında ve solunda süvari beyleri ve kalabalık bir grup ile giriyordu. Onun iktidarı ve diğer emirlerden bağımsızlığı oldukça arttı. Nitekim Celaleddin Karatay, Mahmud Tuğraî ve diğer emirler onun huzurunda diz çöküyorlardı. Onun artan bu maddi ve manevi gücünden diğer emirler rahatsızlık duymuşlardır ve onlar gulamlarının yardımları ve destekleri ile onu bertaraf etmeye çalışmışlardır (*Selçuknâme*, 2010, s. 194-199; Turan, 1996, s. 463).

1246 yılında büyük Moğol Kağanı Güyük Han'ın, Kağanlık tahtına çıkışı dolayısıyla tahta çıkış törenine davet edilen II. İzzeddin Keykavus, yerine kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ı gönderdi. Rükneddin Kılıç Arslan'ın heyetinde yer alan tercüman Bahaeddin Erzincanî, Şemseddin İsfahanî'nin vefat eden sultanın annesi ile evlenmesini, Moğolların izni olmadan sultanı tayin ettiğini ve bağımsız hareketler içerisinde olduğunu Moğol Han'ına bildirdi ve onu şikâyet etti. Bu durumdan rahatsız olan Güyük Han, Rükneddin Kılıç Arslan'a saltanat yarlığı ve 2000 kişilik Moğol askeri birliği vererek Anadolu'ya gönderdi. Bu Moğolistan seyahatinden sonra Selçuklu tahtı, 1249 senesinde Rükneddin Kılıç Arslan'a intikal etmiş gözükmekteydi. Diğer iki şehzadenin hayatta olması Anadolu'da bir krizin ortaya çıkmasına sebep oldu. Buna karşılık İsfahanî, İzzeddin Keykavus'u yanına alarak deniz kenarında bir kaleye götürmek suretiyle isyan etmeyi amaçladı. Saltanat naibi Celaleddin Karatay ise her üç şehzadeyi aynı anda sultan konumuna getirerek bu krizi aşmaya çalıştı (Turan, 1996, s. 465).

Saltanat naibi Celaleddin Karatay, vezir İsfahanî'nin aşırı sert tutumlarını tehlikeli bulmaktaydı bu yüzden Moğolların nezdinde gücünü yitiren vezir Şemseddin İsfahanî'nin hayatına son vermiştir (1248/1249) (Turan, 1996, s. 465, 466). Sultan II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk zamanlarında iktidar üzerinde vezirin, diğer emirlerden ve saltanat naibinden etkisinin daha fazla olmasına rağmen, bu durum değişmiş üstelik saltanat naibi vezirin yaşamına son verdirebilecek kadar güç sahibi olmuştur.

Üçlü saltanat dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Celaleddin Karatay, devlet işleri ile ilgili uygulama ve kararlarda bu üç sultandan onay alarak devleti başarılı bir şekilde yönetti. Bu esnada Celaleddin Karatay, saltanat naipliği görevinden istifa etti ve bu üç şehzadenin atabegi olarak devlet hizmetinde bulunmaya devam etti. Karatay'ın 1254 yılında vefat etmesi ile üçlü saltanat dönemi sona erdi (*Selçuknâme*, 2010, s. 198; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 28-29; Turan, 1996, s. 458).

Üçlü saltanat dönemi, Celaleddin Karatay'ın vefatına kadar sorunsuz bir şekilde geçti ve devlet büyüklerinin tecrübeleri sayesinde ülke gelişme gösterdi. Karatay'ın vefatı ile Sultan Alaeddin'e bağlı olan emirler onu, saltanatın tek sahibi olması konusunda babasının vasiyetini gerekçe göstererek teşvik

ve tahrik ettiler. Sultan Alaeddin'in Moğollar nezdinde yükselmesinden endişelenen iki kardeşin faaliyetleri neticesinde Sultan Alaeddin hayatını kaybetti. Geriye kalan iki kardeşten Sultan İzzeddin, iktidar savaşından galip çıktı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 29-30).

Celaeddin Karatay, Sultan Alaeddin Keykubad'ın azad ettiği kölelerinden birisiydi. O, 17 sene boyunca Alaeddin'in yanından ayrılmadı. Onunla birlikte, 1236 yılında son defa Kayseri'ye gitti. Sultan Alaeddin'in vefatından sonra yeni sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından kendisine, taşthane ve hazine-i hasse memurluğu verildi. Sultanın vefatı sebebiyle devlet işlerini beylerbeyi Yavtaş ile birlikte yürüttü. Karatay, Sâhib Şemseddin İsfahanî ile birlikte II. İzzeddin Keykavus'un tahta çıkarılmasında mühim rol oynadı. Bu hareketinden ötürü kendisine saltanat naipliği makamı tayin edildi (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 47). Celaeddin Karatay, dindar, faziletli ve yüksek ahlaka sahip olup herkesin ona hürmet ettiği bir insan olarak tanınırdı. Bu yüzden ona fermanlarda, "Veliy Allah fi'l-Arz" (Yeryüzünde Allah'ın Velisi) olarak hitap edilmekteydi (Turan, 1996, s. 465).

Sultan II. İzzeddin Keykavus 1256 yılında, Moğollar ile karşılaşmasından sonra Konya'yı terk etti. Baycu liderliğindeki Moğol ordusu büyük bir katliam yapmıştı. Selçuklu veziri, 14 emir ve her biri büyük emir olan 36 gulam bu katliamda öldürüldü. Baycu'nun Konya'dan ayrılması ile Sultan İzzeddin Konya'ya geri geldi. Bu sırada Sultan Rükneddin ise Pervane Mu'neddin ve yanındaki emirler ile Kayseri'ye gitti. Sultan İzzeddin bunu işitince Hülagu'ya durumu bildirmek için yanına gitti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46).

Hülagu, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimini bu iki kardeş arasında paylaştırdı. Buna göre; Sultan İzzeddin Keykavus, Kayseri hududundan Antalya sahiline kadar olan yerleri, Sultan Rükneddin ise Sivas'tan Sinop ve Samsun sahiline kadar olan Danişmendiye vilayetini 1254-1262 yılları arasında ortak bir şekilde yönetecektir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr* 2000, s.46; *Selçuknâme*, 2010, s. 220; Sümer, 2009, s. 383).

Sultan İzzeddin Keykavus, Hülagu'nun huzuruna çıkmak için Konya'dan Irak tarafına yöneleceği vakit, emir-i dadlık makamında bulunan Sâhib Fahreddin Ali'yi niyâbet makamına tayin etti. Devletin işlerini ona teslim etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45; Yınanç, 2014, s. 247). Sultan İzzeddin Keykavus, Hülagu'nun tayininden sonra Fahreddin Ali'yi vezirlik makamına atadı³ Böylelikle Fahreddin Ali⁴, saltanat naipliği makamından vezirlik makamına terfi etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s.47; *Selçuknâme*, 2010, s. 220-221). Sultan Rükneddin ise Pervane Mu'neddin'i vezirlik makamına tayin etti (*Selçuknâme*, 2010, s. 220).

Türkiye Selçuklu Devleti bu ikili yönetimin idaresinde iken Sultan İzzeddin Keykavus'a bağlı emirler onu Pervane Mu'neddin'e karşı tedbirler alması ve bertaraf etmesi için uyardılar. Moğolların da desteğini alan Pervane, gizlice Sahip Fahreddin Ali'ye haber gönderdi. Mu'neddin Pervane, Sultan Rükneddin'in tek başına iktidara geçebilmesi için onun tarafını ve gücünü artırmak adına Sahip Fahreddin ile ittifak yapmak istedi. Bunun için de Sahip Fahreddin'e ülkenin tamamının veziri olacağını vaat etti. Bu fikir Sahip Fahreddin'in hoşuna gitti. Ona ülkenin yarısının veziri olmaktansa tamamının veziri olmak daha cazip geldi. Bu durumda Fahreddin Ali ve Mu'neddin Pervane, Sultan İzzeddin Keykavus'a ihanet içerisinde olup, birlikte hareket ettiler. Onların bu ihanetini Sultan İzzeddin Keykavus fark ettiğinde kendisine bağlı adamları ile İstanbul'a doğru kaçarak sultanlıktan çekildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 51-53; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46).

Rükneddin Kılıç Arslan (1249-1266) tahtın diğer ortağını bertaraf ederek ülkenin tek sultanı olarak başa geçti (*Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 46; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 53). Pervane Mu'neddin sayesinde tek sultan olmayı başaran Rükneddin Kılıç Arslan, Pervane Mu'neddin'in nüfuzu altındaydı. Çünkü Pervane Mu'neddin, saltanat naibi Nizameddin Hurşid⁵ve emir-i hâcib Mu'neddin'in, Baycu ile

³ Saltanat nâibi Fahreddin Ali, vezir Mahmud Tuğraî'nin vefat etmesi üzerine onun yerine bu makama geçirilmiştir. Mahmud Tuğraî, iyi bir nama sahip değildi. Çünkü o, devletin aleyhine ancak kendi lehine yaptığı faaliyetler neticesinde vezirlik makamını elde etmişti (Turan, 1996, s. 492; *Selçuknâme*, 2010, s. 220).

⁴ Fahreddin Ali, 1246-1249 yılları arasında emir-i dad iken sonra saltanat naibi olarak Selçuklu Devleti'ne hizmet etmiş ve daha sonra İzzeddin Keykavus tarafından vezir olarak görevlendirilmiştir (*Selçuknâme*, 2010, s. 220; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45; *Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 67).

⁵ Nizameddin Hurşid'e önce vezirlik teklif edilmiştir. Ancak o, kendisini bu makama layık görmediği için bu görevi kabul etmemiştir. Bu sebeple o, saltanat nâipliğine atanmıştır (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 577; Yınanç, 2014, s. 227).

görüşmeleri ve onu iknaları neticesinde Rükneddin tahta geçirildi. Sultan Rükneddin bu emirlerin yardımları sayesinde saltanatu elde etmiş oldu. Devlet işleri de onlar sayesinde yolunda ilerledi. Bununla beraber Moğol ordusunun ihtiyaçlarının giderilmesi için devletin her vilayetine fermanlar ve menşurlar gönderildi. Anadolu'daki bu hal, Hoca Noyan'ın isteklerinde ve emirlerinde aşırıya kaçması ile bozuldu. O, zalimce ve gaddarca davranışlar sergiliyordu. Onun artan bu sert davranışlarından dolayı, saltanat naibi Nizameddin Hurşid, onu ortadan kaldırmayı planladı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 33, 34; *Tarih-i Âl-i Selçuk*, 2014, s. 47; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 88, 89). Nizameddin Hurşid bu emeli için Hoca Hoyan'ın yemeğine zehir kattı. Böylece onun vefat etmesine sebep oldu. Bu yüzden de bu ölümden sorumlu tutularak itham edilip, idam edildi. Böylelikle devlet işlerinde Muineddin daha fazla ön plana çıktı. (Yinanç, 2014, s. 228; Ersan, 2018, s. 253).

Saltanat naibi Hurşid'in ölümüyle istifa makamından saltanat naipliği makamına geçen Eminüddin Mikail vezir Sâhib Fahreddin'in onayı ile bu makama atandı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48; Yinanç, 2014, s.247). Buradan saltanat naipliğinin sultan tarafından tayin edilebileceği gibi vezir tarafından da bu makama atama yapılabileceği dolayısı ile saltanat naipliğinin Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirlik makamı kadar etkin ve güçlü bir makam olmadığı daha net olarak anlaşılmaktadır.

Selçuklu gulam sistemi içerisinde yetişmiş Rum asıllı gulamlardan birisi olan Eminüddin Mikail, Türkiye Selçuklu Devleti'nde ilk olarak istifa divanında görev alarak hizmet etmeye başlamış, buradan da saltanat naipliğine kadar yükselmiştir ve bu görevi 1277 senesine kadar sürmüştür (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48; Boz, 2013, s. 54, 61). Kaynaklar onu yumuşak huylu, gururlu, yardımsever, iyiliksever ve adalete değer veren bir emir olarak tanımlamaktadır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 56, 74).

1271 yılında saltanat naipliği, müstevfi, müşrifü'l-mülk, beylerbeyi ve diğer devlet erkânı Pervane Muineddin'e bağlı bir hale geldiler. Muineddin'ine artan bu talebe karşılık Sahip Fahreddin Ali dışlandı ve Sultan İzzeddin Keykavus'a bağlı olmakla itham edilerek azledilmek istendi. Selçuklu ümerası onu Moğol emirlerinin yardımı ile vezaretten uzaklaştırdı ve onu Osmançık kalesine hapsedtirdiler⁶ (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 600-603; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71; *Selçuknâme*, 2010, s. 228-230). Bu dönemde makamlarda da değişimler meydana geldi. Fahreddin Ali'den boşalan vezirlik makamı, Mecdeddin Muhammed'e tayin edildi. İstifâ makamı Celaleddin Mahmud'a, ondan boşalan işraf'lık makamı ise Zahirreddin Mütevecce'e verildi. Bu atamalar birkaç yıl bu şekilde devam etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71, 72).

Eminüddin Mikâil'in saltanat naipliği makamına gelmesinden bir yıl sonra, siyasi tablonun yeniden II. İzzeddin Keykavus aleyhinde değişmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun oluşmasında II. Keykavus'un, devletin Moğollara ödemekle yükümlü olduğu borcun, kendi hissesine düşen kısmını ödemede isteksiz davranarak, tahsil için kendisine gelmiş olan Moğol elçilerine karşı soğuk bir tavır sergilemiş olması ve bilhassa IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın veziri olan Muineddin Süleyman'ın Moğolları, Sultan II. İzzeddin Keykavus aleyhinde kışkırtma girişimleri etkili olmuştur (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 49-50; Sümer, 1969, s. 356).

Eminüddin Mikail'in saltanat naipliği makamında bulunduğu süre zarfında ve daha sonrasında Moğollar, kendilerine hizmet eden Selçuklu devlet adamlarını, Moğol kumandanlarını ve asilzadelerini Anadolu'ya naip atayarak Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde tam bir hâkimiyet kurmuşlardı.

IV. Rükneddin Kılıç Arslan, II. İzzeddin Keykavus'un Moğollar karşısında yenilgiye uğraması sonucunda Konya'da tahta oturtulmuştu. Onun saltanatu zamanında iktidar üzerinde saltanat naibi Nizameddin Hurşid ile Pervane Muineddin Süleyman birinci derecede rol oynadı (*Selçuknâme*, 2010, s. 214). Nizameddin Hurşid, Moğol birliklerinin başında duran ve halka karşı acımasız davranışlar sergileyen Hoca Noyan'ın yemeğine zehir kattırıp onun ölümüne sebep olmaktan sorumlu tutuldu ve bu yüzden idam edildi. Bu durumda Selçuklu Devletinde yegâne söz sahibi olarak Pervane Muineddin Süleyman kaldı. O, dilediği gibi kararlar alıp bunları uygulama imkânı elde etti. Bununla beraber aldığı iyi tedbirler devletin ve ordunun iyi bir düzene girmesinde etkili oldu. Muineddin, vilayetlere güçlü ve

⁶ Sahip Fahreddin Ali'nin 1274 yılında Pervane Muineddin'den bir fırsatını bulup, Abaka'nın huzuruna kıymetli hediyeler ile çıkması ve ikinci sefer vezirlik makamını elde etmesi bahsi için bkz. (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 72-74).

cesur komutanlar tayin etti. Halk, onun faaliyetleri sebebiyle ondan memnun kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 36).

Mu'ineddin Pervane, aslen Deylemlidir ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızıyla evliydi. O, Anadolu üzerinde Moğol hâkimiyeti başladıktan sonra, bazen onların lehine bazen de aleyhine olarak faaliyetler gösterdi. Mu'ineddin Pervane, Memlûk Sultanı Baybars ile ittifak ederek Moğolların aleyhine olacak şekilde girişimlerde bulundu ve bu yüzden Moğolların nezdinde onun kıymeti azaldı (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 43; Turan, 1996, s. 537-543). Nitekim o, bu sebeple 1277 yılında Moğollar tarafından öldürülecektir (Turan, 2014, s. 221; Turan, 1996, s. 553-557).

Sultan Rükneddin Kılıç Arslan'ın emirlere kötü davranması üzerine ümera, ona karşı tavır aldı. Nihayetinde ona karşı olanlar, sultanın yaşamına son verdiler (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 62-66). Babası IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın, ümera ile arasının iyi olmaması sebebiyle sultanın ümera tarafından öldürülmesi üzerine oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) başa geçirildi. O, sultan olduğu vakit henüz 6 yaşındaydı. Onun yetiştirilmesi ve devlet terbiyesi işini üstlenenler, babasının saltanatına son verenlerdi. Dolayısıyla emirler, onu kendi istekleri ve çıkarları doğrultusunda yetiştirdiler (Kaymaz, 1964, s. 101). Onun zamanında saltanat naipliği görevi, Eminüddin Mikail'de kaldı. Sadece bu makam değil, diğer makamlarda eskiden olduğu gibi aynı şekilde değişmeden kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 66, 67; Turan, 1996, s. 416). Bunun en önemli sebebi ümeranın ortak kararı ile iktidardan sabık sultanın çekilip her ne kadar onun oğlu olsa dahi sultanın yerine kendi istekleri doğrultusunda onun oğlunu saltanatın başına geçirmiş olmalarıdır.

Ancak 1271-1272 yılının ilk başlarında, saltanat naibi de içinde olacak şekilde bütün devlet erkânı ve makamlar Pervane Mu'ineddin'in himayesine girdiler ve makamlarda değişiklikler oldu. Vezirlik, Sâhib Meceddin Muhammed'e, istifa makamı Celaleddin Mahmud'a tayin edildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 71, 72).

Saltanat naibi Eminüddin Mikail, Karamanoğulları'nın ayaklanması üzerine meydana gelen karışıklığı gidermek için teşebbüslerde bulundu. Ancak bunda başarı sağlayamayınca, Konya'ya gitti ve kışlağa çekildi (*el-Evâmirü'l-Alâ'iyye*, 2014, s. 628-634; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 86, 87; Yınanç, 2014, s. 297-299; Turan, 1996, s. 559, 560).

Eminüddin Mikail'i Cimri isyanının bastırılmasında, Konya'daki karışıklıkların ve fitnelerin giderilmesinde de görmekteyiz. Ancak Eminüddin Mikail, Cimri'nin Konya'yı ele geçirme teşebbüsüne karşı koyamadı. Hatta bu esnada hayatını kaybetti. Mal varlığı ise Cimri'nin yağmasına, talanına maruz kaldı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 85-87, 96; *Selçuknâme*, 2010, s. 245, 246). Eminüddin Mikail saltanat naipliği makamında bulunduğu süre boyunca sultanların iktidarları üzerinde doğrudan bir etkide bulunamadı. O, görevi boyunca devlet içerisindeki ayaklanmaları, isyanları ve tehlikeleri bertaraf etmek ile meşgul oldu.

Sultan Mesud (1284-1296) III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in vefatı üzerine, saltanata önce Moğol hükümdarı (Ecen) tarafından Sultan Rükneddin'in oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev ile birlikte geçirildi. Gıyaseddin Keyhüsrev'in bu duruma içerleyip Erzincan'a dönmesi ile saltanatın tek hâkimi Sultan Mesud oldu. Onun saltanat naipliğini Mucireddin yaptı. Saltanat naibi Mucireddin ile vezir sâhib Fahreddin Ali aralarında bir ittifak yaptı. Ancak vezir Fahreddin Ali, 22 Kasım 1288 tarihinde vefat etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 108, 118). Onun asıl adı, Fahreddin Ali b. Hüseyin er-Rumî olup, o kırk yıldan fazla bir süre, Selçuklu Devleti hizmetinde emir-i dad, saltanat naibi ve vezir olarak çalıştı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 45, 47; *Câmiu'd-Düvel*, c. 2, s. 108; Sevim ve Merçil, 1995, s. 488; Yınanç, 2014, s. 222). Fahreddin Ali, Anadolu'nun köklü bir ailesine mensuptu. Çok zengin olmakla beraber âlim bir kişi olduğu söylenemezdi. Arapça 'ya çok iyi hâkim olamadığı için ondan sonra defterler Farsça yazılmaya başlandı (Yınanç, 2014, s. 247). Sahip Fahreddin Ali, servetinin çoğunu başta Konya olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde medreseler, kervansaraylar, tekkeler, çeşmeler vs. yaptırarak kullandı (*Âriflerin Menkıbeleri*, 1973, s. 67; Turan, 1996, s. 591). Sahip Fahreddin Ali, halk tarafından çok beğenilen bir emirdi. O, halkın kendisi ile görüşebilmesi için onlara görüşme kolaylığı ve kendisine ulaşabilmeleri için imkânlar sundu. Onun huzurundan hiç kimse gayrimemnun bir şekilde ayrılmazdı. Fahreddin Ali'nin bu özelliği onun uzun yıllar Selçuklu hizmetinde vezirlik makamında kalmasına sebep oldu (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 48).

Moğollar, Sahip Fahreddin Ali'den boşalan vezirlik makamına maliyeci olan Kazvinli Fahreddin'i tayin ettiler. Mucireddin Emir Şah ise saltanat naipliği makamında hizmet etmeye devam etti. (Sevim ve Merçil, 1995, s. 488). Sâhib Kazvini 1288 yılında vezir olmasına rağmen Mucireddin Emir Şah'ın saltanat naipliği daha ön plandaydı. Sâhib Kazvini'nin devlet işlerinde bir ağırlığı bulunmamaktaydı. Saltanat naibi Mucireddin Emir Şah ise emirlik ve naiplik sıfatının altında bütün devlet işlerinin yönetimini yürütmekteydi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 117, 118, 122-124). Makam olarak vezirlik, saltanat naipliğinden daha üst derece olmasına rağmen Sâhib Kazvini'nin şahsından dolayı bu makam etkisini onun zamanında gösteremedi.

Saltanat naibi Mucireddin, Sâhib Kazvini'nin Anadolu üzerinde haksız kazanç sağlamasına önce bir şey söylemedi. Ancak Moğollar ile arası iyi olan ve onlara sık sık hediye götüren Mucireddin, onları ikna etmesi ile birlikte daha sonra Anadolu'nun vergilerini Sâhib Kazvini ile beraber tahsil etmeye başladı (Yınanç, 2014, s. 333). Buna göre Anadolu, Kızılırmak sınır olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı tarafı Sâhib Kazvini, doğu tarafı ise saltanat naibi Mucireddin'in idaresindeydi. Her ikisi de kendilerine düşen memleketin varidatını almaya gitmekteydiler. Yanlarında da Moğol ordusu kumandanlarından biri onlara eşlik etmekteydi. Onların Moğol askerleri eşliğinde halka cebir ve şiddet uygulamalarının miktarı ise her geçen gün artarak devam etti (Yınanç, 2014, s. 333; *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 122-124). Mucireddin, Moğol emiri Tolatay ile beraber Kayseri'den itibaren Erzurum'a kadar bütün Doğu Anadolu'da tahsilat yapmaktaydı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 122; Yınanç, 2014, s. 334).

Sâhib Kazvini ve saltanat naibi Mucireddin'in vergi tahsili adı altında halka karşı uyguladıkları şiddetler sebebiyle ülkede asayiş, ticaret, ziraat zarar görmüş, nüfus azalmış ve halk mahvoldu. Bu durum iki sene kadar devam etti ve Anadolu halkından elde edilen vergiler Moğolların hazinelerine ve Sâhib Kazvini ile saltanat naibinin ve onların yanındakilerin eline gitti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 115; Yınanç, 2014, s. 334). Halkın bu zalim tahsilata karşı şikâyet ve feryatları artınca İlhanlı Sadûddeve bu duruma daha fazla duyarsız kalamadı ve bu ikisini görevlerinden azletti. Anadolu'nun vezirliğine Sâhib Şemseddin Ahmed-i Laguşi'yi, niyâbete ise Kılavuzoğlunu tayin etti ve Sâhib ile Mucireddin'i tevkif için de Göçebe Elçi'yi görevlendirdi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 124; Yınanç, 2014, s. 334).

Ancak Mucireddin bu duruma itiraz etti ve İlhan nezdine gitti. O, sâhib-i divan Sadreddin Halid'in ve diğer Devlet-i İlhaniye erkânın teveccühünü kazandı. Buna göre Anadolu saltanat naipliği görevine geri iade edildi. Üstelik İlhanlı Devleti'nin de niyâbet-i ulya'lığına tayin edildi (Yınanç, 2014, s. 340).

Saltanat naibi Mucireddin Emir Şah, saltanat naipliği görevinde bulunduğu süre zarfında Moğollar ile iyi geçindi. O, bu görevi sürdürürken kendi hesabına iyi bir gelir elde etmişti ve bu yüzden kazancı çoktu. Mucireddin Emir Şah sahip olduğu makamın muhafazası ve devam etmesi için Moğolları her zaman hediyeler ile hoş tutmaya çalışmıştır.

Mucireddin'e ayrıca dalay⁷ ve incü⁸ yönetimi işleri de verildi. Bu tarihlerde ülkede divan işleri uyum içerisindeydi. Ancak Moğol ve Müslüman emirler arasında daha fazla vergi geliri elde edebilmek için rekabet sürüyordu. Saltanat naibi Mucireddin Emir Şah, devlet işlerini kardeşi Rükneddin Muhammed ile beraber yürüttü. Mucireddin Emir Şah, kardeşini kendisine devlet işlerinde yardımcı ve destekleyici olması için görevlendirdi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 135, 144).

Saltanat naibi Mucireddin Emir Şah, Baltu'dan ayrıldıktan sonra (Baltu isyanı) devlet makamlarında değişiklikler oldu. Sultan Mesud'un Gazan Han'a gitmesi sonucunda, saltanat naipliğine Kemaleddin Tiflisî atandı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 168, 169).

1296 ve 1298 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti tahtı boş kaldı. İlhanlılar bu zaman aralığında, Muineddin Mehmet'i pervane, Cemaleddin Mehmet'i vezir, Kemaleddin Tiflisî'yi saltanat naibi ve Şerefeddin Osman'ı müstevfi olarak tayin etti (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 168; Sevim ve Yücel, 1989).

Kemaleddin Tiflisî'nin cimri ve kibirli bir yapıya sahip olmasından dolayı o, hem halk hem de seçkin kimseler tarafından hiçbir zaman sevilmedi. Kemaleddin Tiflisî, halka ağır yükler yükledi. Bu arada

⁷ Dalay kelimesi, Türkçe ve Moğolcada okyanus, deniz, engin çöl anlamlarına gelmektedir. Dalay, devlet teşkilatında, devlet hazinesinde umuma ait irad ve araziye ifade eden bir terimdir (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 144, dp. 301).

⁸ Moğollar, hükümdarın emlak ve arazilerini ifade ederken incü terimini kullanmışlardır (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 144).

Mucireddin Emir Şah, devlet işlerinde ve idarede hala söz sahibiydi. Diğer emirler Kemaleddin Tiflisi'nin hareketlerinden hoşlanmadıkları ve kötü idaresini gördükleri için daha sonra Mucireddin Emir Şah'tan özür diledi. Mucireddin ise onlara karşı intikam duygusu beslemedi ve onların vefasızlıklarının üzerinde durmadı (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 176-179, 190).

1299 yılında saltanat naipliği makamına tekrardan Mucireddin Emir Şah tayin edildi. Şerefeddin Abdurrahman-ı Tebrizî maliye makamına getirildi. Vezirlik makamı Sâhib Cemaleddin'e tayin edildi. Bu atamalardan sonra onlara rütbelerinin değerine göre yarlığ⁹ ve payza¹⁰ verildi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 195).

Mucireddin Emir Şah, devletin işlerini tedbiri ve gayreti ile yürütmesi sebebiyle saltanatın güven vasıtası olarak kabul gördü ve ona ikinci sefer saltanat naipliği tevcih edildi. 1301 yılında eceli ile ölen Mucireddin Emir Şah, Selçuklu Devleti'nin son saltanat naibi idi (*Müsâmeretü'l-Ahbâr*, 2000, s. 226)

Sonuç

Devletin kuruluş aşamasında saltanat naibi olarak zikrettiğimiz Ebu'l Kasım'ı hariç tuttuğumuzda, Türkiye Selçuklu Devletinde saltanat naibi olarak Hokkabazoğlu namı ile bilinen Emir Seyfeddin Ebu Bekir'e rastlamaktayız. Saltanat naipliğine ilişkin Türkiye Selçuklu kaynakları içerisinde ilk bilgiler İbn Bîbî'de yer almaktadır. Bu vekayinamede Keykubad'ın tahta geçişi ve devlet kadrolarında yaptığı değişiklikler zikredilirken Hokkabazoğlu'nun saltanat naipliği makamına getirildiği belirtilmektedir.

Türkiye Selçuklularında erken dönemler karanlık olmasına rağmen saltanat naipliği makamının görülmesi, 1230'lu yıllar olup bu makam, devletin yıkılış tarihine kadar yani on dördüncü yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu devlete Moğolların egemen olması ile beraber saltanat naipliği makamı önem kazanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde artan Moğol tahakkümü ile birlikte Moğollar, hem bu devlet adına hem de kendileri adına saltanat naipleri tayin etmişlerdir.

Türkiye Selçuklularında genel olarak saltanat naipleri, sultanların iktidarlarını kazanmalarında ve muhafazalarında yardım ettikleri için bu makama tayin edilmiştir. Nitekim Hokkabazoğlu Seyfeddin, Sultan Alaeddin'in iktidarı üzerinde beliren tehlikenin bertaraf edilmesinde, sultanın yanında bulunduğu için bunun mükâfatı olarak saltanat naibi tayin edilmiştir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde saltanat naipleri ve diğer makam sahipleri, yaptıkları ve sahip oldukları becerileri ile ve de diğer emirler ile olan çekişmelerinde, işbirliklerinde vs. her ne kadar otoriteye ve güce sahip olurlarsa olsunlar kendilerinin iktidarın sahibi olamayacaklarını biliyorlardı. Bu sebeple onlar başa geçmesini istedikleri sultanın, saltanatın başına geçmesi için veya hal edilmesi gerektiğini düşündükleri sultanı tahtan indirmek için giriştikleri faaliyetleri boyunca iktidarın en yakınında olmayı ve bu durumun kendilerine sağlayacağı menfaatleri düşünmüşlerdir.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde vezirlik makamı hiyerarşik olarak saltanat naipliği makamından daha üst bir makamdı. Bununla beraber bazı sultanların saltanat dönemlerinde bu durum değişiklik arz edebilmekteydi. Örneğin Sultan II. Gıyaseddin Mesud'un saltanat naibi Mucireddin Emir Şah, vezir Sahib Kazvini'den daha fazla güce ve nüfuza sahip olmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykavus'un saltanatının ilk zamanlarında vezir İsfahanî, saltanat naibi Celaleddin Karatay'dan daha etkiliydi. Ancak bu tablo vezirin Moğollar nezdinde güç kaybetmesi ile otoritesi sarsıldığı için saltanat naibinin lehine gelişme göstermiş ve saltanat naibi bu durumu kendisi için iyi bir fırsata çevirerek veziri ortadan kaldırdığı gibi iktidar üzerinde rol oynamaya başlamıştır.

Türkiye Selçuklularında saltanat naiplerinin daha sık görüldüğü zamanlarda, saltanatın üzerinde ümera veya Moğollar söz sahibi olmaktadır. Dolayısıyla sultanın kendi iradesi söz konusu olamazken onun saltanat naibi de içinde olacak şekilde makamlar üzerinde kendi iradesi ile istediği kişileri tayin veya azletme durumu olmayabiliyordu. Bu durumda mevcut saltanat naibi, bir sonraki saltanat döneminde de karşımıza çıkmakta idi. Saltanat naibi Eminüddin Mikail'in, Sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve Sultan III. Gıyaseddin Keyhüsrev dönemlerinde hizmet etmesi gibi.

⁹ Hükümdarların gönderdikleri mektup ve fermanlara verilen bir isimdir (Uzunçarşılı, 2002, s. 197-198).

¹⁰ Moğol devletinde levha tarzında şahsa mahsus verilen bir çeşit emannamedir (Uzunçarşılı, 2002, s. 202-203).

Selçukluların çöküş dönemindeki hükümdarların şartlar gereği iktidarı elde etmede ve sürdürmede zayıf oldukları aşikârdır. Önemli emirler arasında sayılan ve devlet idaresinde önemli konumda olan saltanat naiplerinin nüfuzlu kişiler olduğu bellidir. Bu kişileri Eminüddin Mikail örneğinde olduğu gibi bizzat askeri seferlere katılırken de görebilmekteyiz. Yine Eminüddin Mikail'in vezir Sahip Fahreddin tarafından İstifa makamından saltanat naipliğine getirilmesi, bu makam üzerinde vezirin söz sahibi olduğunu ve vezaretten daha aşağıda bir mevki olduğunu da kesin bir biçimde göstermektedir.

Bilgilendirme / Acknowledgement: Bu çalışma *Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları'nda Saltanat Naipliği* adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksarayî, (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- Ayönü, Y. (2018). *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Boz, C. (2013). *Saltanat naibi Eminüddin Mikail'in hayatı ve Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi'ndeki yeri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersan, M. (2010). *Selçuklu Devletinin dağılışı*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Ersan, M. (2018). Türkiye Selçuklu Devleti. *İslam Tarihi ve Medeniyeti Külliyyatı (Müslüman Türk Devletleri-II)* içinde. (c. 10, ss. 169-258). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu'nun mirası gulâm ve iktâ (kölelik mi, efendilik mi?)*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- İbn Bîbî, (1941). *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi İbni Bibi'nin Farsça muhtasar Selçuknâmesinden*. (M. N. Gençosman, Çev. Notlar ilave eden F. N. Uzluk). Ankara: Uzluk.
- İbn Bîbî, (2010). *Selçuknâme*. (M. H. Yinanç, Çev.). İstanbul: Kitabevi.
- İbn Bibi, (2014). *el-Evâmirü'l-alâ'iyye fi'l-umûri'l-alâ'iyye Selçuknâme II*. (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbnü'l-Adim, (2014). *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb'de Selçuklular (h. 447-521=1055-1127)*. (A. Sevim, Ter. ve Değ.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keskin, M. (2002). Gazi Süleyman Şah ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 6, ss. 907-920). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2003). *Türkiye Selçukluları Tarihi II. Malazgirt'ten Miryokefalon'a (1071-1176)*. Çorum: Karam.
- Koca, S. (2009). Selçuklu İktidarının Belirlenmesinde Rol Oynayan Güçler ve Alâeddin Keykubâd'ın Türkiye Selçuklu Tahtına Çıkışı. *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 25, 1-38.
- Koca, S. (2013). *Anadolu Türk Beylikleri Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koca, S. (2016). *Türk Kültürünün Temelleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyübî Devleti Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Müneccimbaşı, (2017). *Câmiu'd-Düvel Selçuklular Tarihi II Anadolu Selçukluları ve Beylikleri*. (A. Öngül, Haz.). İstanbul: Kabcacı.
- Ostrogorsky, G. (2015). *Bizans Devleti Tarihi*. (F. Işıltan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Sevim, A. (2000). *Anadolu'nun Fethi Selçuklular*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A. ve Yücel, Y. (1989). *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevim, A.-Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sümer, F. (1969). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (1)*, 1-147.
- Sümer, F. (2009). Anadolu Selçukluları (1075-1308). *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)* içinde (c. 36, ss. 380-384). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taneri, A. (1966). Müsâmeretü'l-Ahbâr'ın Türkiye Selçukluları devlet teşkilatı bakımından değeri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 127-171.
- Tarih-i Âl-i Selçuk Anonim Selçuknâme*. (2014). (H. İ. Gök-F. Coşguner, Ter. ve Notlar.). Ankara.
- Turan, O. (1988). *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Turan, O. (1996). *Selçuklular zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2014). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçuklularında hükümet mekanizması (vezîr ve divân)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Turan, R. (2002). Türkiye Selçukluları ve Anadolu Beyliklerinde Teşkilat. *Türkler Ansiklopedisi* içinde (c. 7, ss. 210-239). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Turan, R. (2018). Selçuklu Medeniyeti ve Müesseseleri. *İslam Tarihi ve Medeniyeti (İslam Medeniyeti-I)* içinde (c. 14, ss. 608-678). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yınanç, M. H. (2014). *Türkiye tarihi Selçuklular devri II*. (Refet Yınanç, Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.